

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

11

*Egidijus Motieka.
Didysis Vilniaus seimas*

1996

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

LIETUVOS
MOKYKLAI

600

Mykolo Römerio 120-osioms metinėms

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

11

Egidijus Motieka
Didysis Vilniaus seimas

VILNIUS

Saulabrolis

1996

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Rimantas Miknys
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Giedrius Subačius
Antanas Tyla

*Autorius dėkoja Atviros Lietuvos fondui,
Lietuvos istorijos institutui,
Lietuvos Respublikos Seimo Pirmininkui Vytautui Landsbergiui,
Švietimo ir mokslo ministerijai,
prisidėjusiems prie knygos išleidimo.*

© *Egidijus Motieka, 1996*
© *Lietuvos istorijos institutas, 1996*

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-814-01-4

TURINYS

PRATARMĖ	7
ĮVADAS	8
I skyrius. LIETUVIŲ SUVAŽIAVIMO ORGANIZAVIMAS	
1. Lietuvos politinė situacija 1905 m. sausio–rugsėjo mėn.	46
2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva	60
3. Memorandumas Rusijos vyriausybei	76
4. Lietuvių atstovai VI Rusijos žemietijų suvažiavime	94
5. Lietuvių visuomenės pasirengimas Suvažiavimui	107
II skyrius. SUVAŽIAVIMO DARBAS	
1. Suvažiavimo pradžia	118
2. I ir II posėdžiai: Lietuvos ir Rusijos politinės situacijos bei Lietuvos autonomijos klausimai	138
3. III ir IV posėdžiai: agrarinis ir Lietuvos mokyklų klausimai	158
4. Suvažiavimo nutarimai	174
5. Suvažiavimo dalyvių grupuočių priimti nutarimai	193
III skyrius. SUVAŽIAVIMO PASEKMĖS	
1. Lietuvių ir Lietuvos visuomenė po Suvažiavimo	209
2. Rusijos valdžios požiūris į Suvažiavimą. Represijos	240
BAIGIAMASIS ŽODIS: Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė	260
PRIEDAI	274
Nr. 1 Atsišaukimas į lietuvių tautą	275
Nr. 2 Lietuvių Memorandumas Rusijos Ministrų Tarybos pirmininkui S. Vitei	277
Nr. 3 Odesos lietuvių nutarimai	284
Nr. 4 Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	287

Nr. 5	LSDP parengta Lietuvių suvažiavimo Vilniuje programa	288
Nr. 6	J. Basanavičiaus kalba pradedant Lietuvių suvažiavimą Vilniuje	290
Nr. 7	Suvalkų gubernijos lietuvių nutarimai	293
Nr. 8	Lietuvos valstiečių sąjungos nutarimai	294
Nr. 9	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimai	297
Nr. 10	Lietuvių suvažiavimo Vilniuje nutarimas dėl lietuvių kalbos Vilniaus vyskupijos bažnyčiose	299
Nr. 11	LSDP sušaukto darbininkų ir valstiečių susirinkimo nutarimai	300
Nr. 12	Krikščionių demokratų nutarimai	306
Nr. 13	Lietuvos mokytojų susivienijimo nutarimai	308
Nr. 14	Tautiškosios lietuvių demokratų partijos Steigiamojo susirinkimo protokolas	311
Nr. 15	Amerikos lietuvių suvažiavimo Filadelfijoje nutarimai	313
	TRUMPINIAI	317
	STRESZCZENIE	318
	SUMMARY	329
	RESUME	342
	ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ	354
	VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	361

Lietuvos reikalų ir orientavimasis į kultūrinę veiklą nulėmė gana šaltą J. Basanavičiaus sutikimą. Jo akcentuojamą tautiškumą kairieji (LDP ir LSDP nariai) suprato vos ne kaip siekimą propaguoti „pasenusias „Aušros“ idėjas“²⁵.

Apie „Vilniaus žinių“ dienraštį, be minėtų asmenų, susitelkė dauguma buvusių „Dvylikos Vilniaus apaštalų“ draugijos narių (D. Malinauskas, J. Ambraziejus, Antanas Vileišis, P. Matulionis, V. Urbonavičius, G. Landsbergis ir kiti), taip pat T. Kašuba, J. Daujotas (J. Dowiat), K. Strazdas ir kiti visuomenės veikėjai. Ši „Vilniaus žinių“ grupė, turėdama nemenką intelektualinį potencialą, gana plačias kultūrinės-organizacinės veiklos galimybes, didelėmis lėšomis disponuojantį mecenatą Petrą Vileišį, taip pat „tautos ideologą“ J. Basanavičių, anksčiau ar vėliau turėjo išsikristalizuoti į politinę grupuotę arba partiją. 1905 m. rudens revoliuciniai įvykiai tik paspartino šį procesą²⁶.

2. Lietuvių suvažiavimo idėja ir iniciatyva

Vilniaus lietuvių organizacinis biuras. „Vilniaus žinių“ dienraščiui tapus kultūrinės-organizacinės veiklos centru, jo redakcija jau 1905 m. rugsėjo mėn. žengė pirmuosius žingsnius, siekdama įsivyrauti ir politiškai. Lietuvių tautos politinės konsolidacijos požiūriu tai, be abejo, suvaidino svarbų vaidmenį.

Jau 1905 m. rugsėjo mėn. pabaigoje pastebimos lietuvių politikų pastangos labiau suartėti su Rusijos demokratiniams sluoksniams. Rusijos demokratinis judėjimas nuo 1904 m. pabaigos, t. y. nuo I Rusijos žemietijų ir miestų veikėjų suvažiavimo iki 1905 m. rugsėjo mėn. buvo padaręs didžiulę pažangą, išreikalavęs iš valdžios daugybę nuolaidų. Valstybės dūmos įstatymo paskelbimas taip pat buvo nemažas jų nuopelnas. Siekius užmegzti glaudesnius ryšius su Rusijos demokratais skatino ir lenkiškai kalbančios Lietuvos visuomenės bandymai besikuriančiose Rusijos demokratinėse instancijose kalbėti viso krašto, t. y. Lietuvos arba Lietuvos ir Baltarusijos vardu. Būtent taip atsitiko V Rusijos žemietijų ir miestų atstovų suvažiavime Maskvoje 1905.IX.12–15(25–28)²⁷. Tai sukėlė lietuvių politinių veikėjų nepasitenkinimą. Tiesa, šiame suvažiavime dalyvavo lietuvis studentas J. Brazaitis. Ka-

dangi jis neturėjo jokių Lietuvos gyventojų įgaliojimų, balso teisės negavo²⁸.

Šia proga Vilniuje Šv. Mikalojaus bažnyčioje 1905.IX.25(X.8) ir įvyko Vilniaus lietuvių susirinkimas, turėjęs aptarti galimybes dalyvauti VI Žemietijų suvažiavime. Susirinkimas išrinko „Vilniaus lietuvių organizacijos biurą“, į kurį įėjo J. Basanavičius, P. Gaidelionis, A. Smetona, J. Brazaitis ir K*²⁹. 1905.IX.26(X.9) biuro posėdyje buvo apsvarstyti rinkimų į minėtąjį suvažiavimą klausimai ir parengtas protokolas, kuris netrukus buvo padaugintas hektografuotu būdu ir išplatintas tarp lietuvių inteligentų³⁰. Šiame susirinkime svarstyta galimybė sudaryti septynis Lietuvos sričių komitetus (kokius – nepaminėta), kurių kiekvienas turėtų išrinkti po 1 atstovą į Žemietijų suvažiavimą. Tokia pozicija rodė lietuvių politikų norą tiesiogiai dalyvauti Rusijos politiniame gyvenime. Tai patvirtina ir formuluotė, kad Biuras užsiims „susinešimu su žemiečių organizacijos biuru Maskvoje ir Patariamuoju rinkimų Viešpatystės Tarybon komitetu Petrapilėj“³¹. Ypač svarbus teiginys, išreiškiantis norą bendradarbiauti su Valstybės dūmos Rinkimų komitetu. Nereikia užmiršti, kad Lietuvos socialdemokratai ir dalis demokratų partijos veikėjų pasisakė prieš dalyvavimą rinkimuose į Dūmą, o Biuro daugumą sudarė dešiniojo lietuvių visuomenės sparno atstovai, ketinę dalyvauti rinkimuose. P. Gaidelionis ir A. Smetona atstovavo dešiniajam LDP sparnui, o J. Basanavičius ir numanomi J. Kriaučiūnas arba kun. J. Kukta – „Vilniaus žinių“ grupotei, t. y. būsimiesiems tautininkams. Vienintelis J. Brazaitis, tuomet mokėsis Maskvos universitete, partiniu požiūriu buvo neutralus ir į Biurą buvo, matyt, įtrauktas kaip gyvenantis Maskvoje ir galintis būti koordinatoriumi tarp „Vilniaus lietuvių organizacijos biuro“ ir „Žemietijų organizacijos biuro“ Maskvoje.

²⁵R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 93–95.

²⁶Ibidem.

²⁷[?], „Литовский вопрос, Новая заря, 1905, № 134; Lietuvos VIA, f. 378, BS, 1905, b. 406, l. 4; Akta zjazdów ziemskich w Moskwie. Zjazd piąty. 12–25 wrzesnia 1905 r., MAB RS, f. 9-1155, l. 38, 39, 48 ir kt.

²⁸J. Basanavičius, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 1.

*Mano nuomone, K. galėjo būti kun. J. Kukta arba J. Kriaučiūnas.

²⁹Ibidem, l. 2; J. Basanavičius, „Dėlei Didžiojo Lietuvių seimo ir jo dokumentų“, op. cit., l. 1–2.

³⁰J. Basanavičius, Vilniaus seimo medžiaga, op. cit., l. 2.

³¹Ibidem.

Taigi Biuro sudėtis ir jo planai dėl rinkimų į Valstybės dūmą gana aiškiai rodo, kad jis išreiškė tik dalies Vilniaus lietuvių politines nuostatas. Biuro sudėtyje nebuvo socialdemokratų, kurie aktyviai bendradarbiavo su kitomis revoliucinėmis partijomis, veikusiomis Vilniuje: LSP Lietuvoje, kiek mažiau – su Bundu, LKLSD, RSDDP Vilniaus grupe. Gaila, kad daugiau duomenų yra tik apie du Biuro posėdžius, nors yra žinoma, kad posėdžiai buvo rengiami ir vėliau³². Matyt, Biuras veikė iki pat Lietuvių suvažiavimo organizacinio komiteto sudarymo, t. y. iki X.19(XI.1). Tai patvirtina ir tas faktas, kad T. Vrublevskiui išrūpinus lietuviams tris vietas VI Žemietijų suvažiavime³³, Biuras atstovais patvirtino LDP narius P. Višinskį (nuo Vilniaus gubernijos), V. Bielskį (nuo Kauno gub.) ir K. Grinių (nuo Suvalkų gub.)³⁴.

Nors „Vilniaus lietuvių organizacijos biuras“ buvo tik koordinacinis organas, turėjęs organizuoti rinkimus į VI Žemietijų suvažiavimą, tačiau vien tai, kad „Žemietijų organizacinis biuras“ ir jo tarpininkas T. Vrublevskis pripažino tris lietuvių mandatus, rodo, kad į Biurą buvo žiūrima kaip į lietuvių politinės veiklos centrą. Kartu tai buvo ir Lietuvių suvažiavimo organizacinio komiteto užuomazga.

Kas buvo Suvažiavimo įkvėpėjas. Į klausimą, kas buvo Lietuvių suvažiavimo iniciatorius, atsakyti nėra paprasta. Akivaizdu tik tai, jog tai buvo „Vilniaus žinių“ dienraščio iniciatyva. Vienais duomenimis, suvažiavimo idėją iškėlė J. Basanavičius, kitais – tuometinis „Vilniaus žinių“ faktinis redaktorius J. Kriaučiūnas. Diskusija dėl šių asmenų prioriteto užsimezga praėjus vos kelioms dienoms po Lietuvių suvažiavimo. L. Gira straipsnyje, išspausdintame 1905.XI.30(XII.13), teigia, jog suvažiavimo mintį „davęs“ J. Kriaučiūnas, o J. Basanavičius buvęs pirmas asmuo, su kuriuo šiuo sumanymu buvo pasidalyta³⁵. Po kiek laiko „Vilniaus žiniose“ pasirodė J. Basanavičiaus pastaba dėl L. Giros teiginio „/.../ Ponas Liudas /.../ nors pagal turinį surašė, iniciatyvą ir organizaciją susuvažiavimo gana klaidžiai padavė, nors jis ir turėjo progą apie tai tikras žinias surinkti“³⁶. Iki galo išsiaiškinti tuo metu nepavyko, nes prasidėjo Lietuvių suvažiavimo dalyvių ir apskritai revoliucingai nusiteikusių žmonių persekiojimai. J. Basanavičius netgi buvo priverstas slapstytis Peterburge, vėliau Kaune ir Garliavoje.

L. Giros ir J. Basanavičiaus polemika vėl įsiliepsnojo Lietuvos Respublikos kūrimo laikotarpiu (1917–1918 metais). Į tuos pačius L. Giros argumentus³⁷ J. Basanavičius atsako jau ne užuominomis, o detaliai išdėstydamas savo argumentus (dar prieš J. Basanavičiaus raštišką

atsakymą L. Gira buvo gavęs ir žodinių savo versijos paneigimą, nes jau 1918 m. pradžioje rašytame straipsnyje samprotuoja atsargiau³⁸). J. Basanavičius teigia, jog po eilinio Vilniaus lietuvių organizacijos biuro posėdžio, įvykusio 1905.X.9(22), rytojaus rytą jam atėjusi į galvą mintis sušaukti Lietuvių suvažiavimą Vilniuje. Jis cituoja išrašą iš savo dienoraščio: „Ar nesušaukti lietuvių suvažiavimą Vilniuje? Pasikalbėt apie tai su P. Vil(eišiu), Kriauciūnu“³⁹. Tuos pačius argumentus aptinkame ir vėliau pasirodžiusiuose J. Basanavičiaus darbuose. 1922 m. parengtoje autobiografijoje mokslininkas pateikia savo gyvenimo kroniką, kur pažodžiui pakartojamas jau minėtas išrašas⁴⁰. Tas pats teigiama ir kiek vėliau pasirodžiusioje jo knygutėje „Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos“⁴¹. Tačiau šiuose darbuose J. Basanavičius kiek patikslina minėtus teiginius. Suvažiavimo idėja, anot jo, kilusi spalio 10(23) d., taip ir liko samprotavimų rėmuose. Iš naujo ši mintis atėjo spalio 18(31) d. Apie tai J. Basanavičius rašo: „Spalio 18 d. (spalio 18(31) d.) sumaniau sušaukti Vilniaus lietuvių kitai dienai susirinkimą, „Vilniaus žinių“ redakcijoje pasikalbėt apie tautos dalykus ir išleisti atsišaukimą-manifestą dėl kongreso Vilniuje /.../“⁴². Tačiau knygutėje apie Didįjį Vilniaus seimą J. Basanavičius prasitaria, kad po spalio 9(22) d. „Organizacijos Biuro“ posėdžio, jam „kaip, rasit, ir kitiems, atėjo galvon mintis, ar ne pabandyti sušaukti Vilniuje lietuvių kongresą /.../“⁴³. Vadinas, pripažįstama, kad tokia mintis kilo ne jam vienam.

³²/?/, „Didžiojo Vilniaus seimo 25 metų sukaktuvės“, *Vilniaus Kalendorius 1930 metams*, V., 1930, p. 36.

³³K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 154.

³⁴J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, p. 102–103; K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, t. 2, p. 153–164; St. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 119 ir kt. veik.

³⁵Liudas L. Gira/, „Platesnis aprašymas I lietuvių tautos susivažiavimo Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.30(XII.13), nr. 281.

³⁶J. Basanavičius, „Prie Lietuvių susivažiavimo Vilniuje“, *Vilniaus žinios*, 1905.XII.20 (1906.I.2), nr. 290.

³⁷L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuvos aidas*, 1917.IX.22, nr. 6.

³⁸L. Gira, „Didžiojo Vilniaus seimo reikšmė ir uždaviniai“, *Lietuvos aidas*, 1918.IX.4, nr. 40.

³⁹J. Basanavičius, „Dėl Didžiojo Lietuvių seimo ir jo dokumentų“, op. cit.

⁴⁰„D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija“, op. cit., p. 89.

⁴¹S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, p. 4.

⁴²„D-ro Jono Basanavičiaus autobiografija“, op. cit., p. 89.

⁴³S-lius J. /J. Basanavičius/, *Iš Didžiojo Vilniaus seimo istorijos*, p. 4.

Kadangi kitur J. Basanavičius mini, jog šia idėja pasidalijęs su J. Kriaučiūnu ir Petru Vileišiu (o Petras Vileišis savo nuopelnų šiuo klausimu niekada nekėlė; apie tai nekalbama ir istoriografijoje), išeitų, jog analogišką pasiūlymą galėjo pateikti tiktai J. Kriaučiūnas.

Suvažiavimo parengiamųjų posėdžių protokoluose, rašytuose J. Basanavičiaus, į minėtą įvykių grandinę įjungiamas dar vienas momentas: jo kvietimas į Suvalkijos lietuvių susirinkimą, vykusį spalio 15(28) d. Punske. Dėl visuotinio streiko J. Basanavičius ten negalėjo nuvykti, tačiau šis, nors negausus, suvalkiečių sambūris, pasak jo, dar labiau sutvirtinęs nuostatą dėl Lietuvių suvažiavimo⁴⁴.

Įdomu, kad J. Kriaučiūnas iki 1925 metų šiuo klausimu nepasisakė ir J. Basanavičiaus argumentų neneigė. Kaip tik 1925 m., dar esant gyvam J. Basanavičiui, J. Kriaučiūnas pateikė ir savo versiją⁴⁵, kurią nuosekliai pakartojo vėlesnėse publikacijose⁴⁶. Pasak jo, mintis sušaukti Lietuvių suvažiavimą jam kilusi Kaune, lietuvių „Dainos“ draugijos organizuotame vakare, po to, kai jis lenkų laikraštyje „Goniec Wieczorny“ perskaitęs pasityčiojamą straipsnį apie lietuvių Memorandumą Rusijos ministrų tarybos pirmininkui grafui Vitei⁴⁷. Esą jis tuomet galvojęs, jog visuotinio lietuvių suvažiavimo sušaukimas parodys pasaulio visuomenei tautos gyvybingumą (tiesa, čia J. Kriaučiūnas klysta – Memorandumas buvo nusiųstas jau išrinkus Lietuvių suvažiavimo organizacinį komitetą). J. Kriaučiūno teiginius paremia buvęs jo, t. y. „Vilniaus žinių“ faktinio redaktoriaus, pavaduotojas Pr. Klimaitis⁴⁸. Pr. Klimaičio teigimu, šią idėją J. Kriaučiūnas jam pateikęs vėlyvą spalio 17(30) d. vakarą, aptarinėjant ką tik paskelbtą caro manifestą. Spalio 18(31) d. atvykęs į „Vilniaus žinių“ redakciją, Pr. Klimaitis ten radęs J. Kriaučiūną ir J. Basanavičių, aptarinėjančius Lietuvių suvažiavimo idėją. Netrukus pasirodęs ir Petras Vileišis, kuriam taip pat buvo išdėstyta ši nuomonė. J. Basanavičius ir Petras Vileišis kurį laiką abejoję, bet J. Kriaučiūnas gana greitai juos įtikinęs⁴⁹. J. Kriaučiūną tikruoju Lietuvių suvažiavimo sumanytoju laikė ir tų dienų liudininkas J. Gabrys-Paršaitis⁵⁰. Kaip matome, J. Kriaučiūno versijos šalininkai (jis pats, Pr. Klimaitis, L. Gira, J. Gabrys-Paršaitis) – „Vilniaus žinių“ redakcijos darbuotojai arba artimai susiję su dienraščiu žmonės. M. Biržiška taip pat pažymi, kad „Vilniaus žinių“ redakcijoje tikruoju Seimo sumanytoju buvo laikomas J. Kriaučiūnas⁵¹.

Taigi turime dvi argumentuotas nuomones ir nė vienos visiškai paneigti neįmanoma. Reikėtų pažymėti, jog ir J. Basanavičius, ir J. Kriaučiūnas teigė, kad apie Lietuvių suvažiavimo sušaukimą buvo nuspręsta

bendrame įdviųjų ir Petro Vileišio pasitarime. Tikrai, J. Basanavičiaus teigimu, tai įvyko spalio 10(23) d., o J. Kriaučiūno – spalio 18(31) d. Pr. Klimaitis taip pat tvirtina tai įvykus spalio 18(31) d. ir pateikia pasitarimo detales.

Įdomu, kad abu pretendentai į iniciatorius išliko taktiškai vienas kito atžvilgiu (tą patį galima pasakyti ir apie J. Kriaučiūno laikyseną po J. Basanavičiaus mirties), tiesiogiai neneigė vienas kito argumentų (bent jau spaudoje), tikrai pateikdavo savo versijas. Nė vienas iš jų neneigė kito vaidmens tiek dalyvaujant Lietuvių suvažiavimo organizaciniame darbe, tiek paties Suvažiavimo metu. J. Basanavičiaus ir J. Kriaučiūno tarpusavio santykiai tuo metu, sprendžiant iš jų korespondencijos⁵², buvo gana šilti. Be to, jie abu priklausė (ir netgi užėmė vadovaujančias pozicijas) apie „Vilniaus žinių“ dienraštį besigrupuojančiam tautininkų būreliui, kuris tuoj po Lietuvių suvažiavimo įkūrė Tautiškąją lietuvių demokratų partiją⁵³.

Galėtume laikyti tikėtina prielaidą, jog J. Basanavičiaus spalio 10(23) d. pateiktas J. Kriaučiūnui ir Jonui Vileišiui sumanymas pirmajam nebuvo visai netikėtas; tačiau, matyt, šiame pasitarime suvažiavimo sušaukimo galimybė buvo atmesta kaip esamomis politinėmis aplinkybėmis nereali. Spalio 15(28) d. įvykęs suvalkiečių susirinkimas sutvirtino J. Basanavičiaus nusistatymą dėl galimybės sušaukti Lietuvių seimą, tačiau tik spalio 17(30) d. manifestu deklaravus pilietines laisves (nors dauguma jų liko neįgyvendinta), taip pat dėl spalio mėn. visuotinio streiko prasidėjus suirutėms, susidarė gana palanki situacija, kuria ir galėjo pasinaudoti tautiškai nusiteikę lietuvių visuomenės veikėjai.

⁴⁴ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 6.

⁴⁵ J. Kriaučiūnas, „Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis“, op. cit.

⁴⁶ J. Kriaučiūnas, „Iš mūsų partijų etikos praeityje“, op. cit. ; Idem, *Mano praeities vaizdeliai*, p. 18.

⁴⁷ J. Kriaučiūnas, „Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis“, op. cit.

⁴⁸ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 1, p. 46.

⁴⁹ Ibidem, p. 47.

⁵⁰ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *Naujoji Romuva*, 1936, nr. 47, p. 940, 1937, nr. 3, p. 55 ir kt.

⁵¹ B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., p. 693.

⁵² J. Kriaučiūno laišakai J. Basanavičiui, 1893—1907 m., LKLI RS, f. 2-1107, l. 1–24.

⁵³ Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai, op. cit., p. 180–181.

Todėl visiškai tikėtina, kad antrąjį stimulą kaip tik ir davė J. Kriaučiūnas. Matyt, spalio 18(31) d. rytą jis ir „priminė“ J. Basanavičiui, kad patogus momentas Lietuvių suvažiavimui atėjęs (panašiai J. Kriaučiūno vaidmenį apibrėžė viena iš tuometinių LDP lyderių F. Bortkevičienė⁵⁴). Tolesnė iniciatyva vėl priklausė J. Basanavičiui, kuris ir laikė savo rankose visas Suvažiavimo rengimo gijas. J. Kriaučiūnas šito nebūtų galėjęs atlikti ir dėl nepakankamo tokiam reikalui autoriteto, ir dėl ypač blogų santykių su demokratų ir socialdemokratų veikėjais. Be abejonės, tai nemenkina jo nuopelnų rengiant Lietuvių suvažiavimą. Jis buvo Organizacinio komiteto sekretorius ir šiame darbe reiškėsi labai aktyviai.

Galų gale ir čia išdėstyta versija taip pat yra hipotetinė. Juk visai pagrįstai galima samprotauti dar paprasčiau: toks žingsnis kaip suvažiavimo ar seimo sušaukimas buvo dėsningas dalykas, neišvengiama lietuvių tautinio judėjimo vystymosi stadija. O dėsno autorystė – konkreti, žmogiška – reikalinga nebent absoliučiai istorinei tiesai.

Organizacinio komiteto sudarymas. „Atsišaukimas į lietuvių tautą“.

Po J. Basanavičiaus, J. Kriaučiūno ir P. Vileišio pasitarimo tą pačią, t. y. spalio 18(31), dieną Vilniuje įvyko lietuvių susirinkimas, kuriame daugiausia dalyvavo „Vilniaus žinių“ laikraščio bendradarbių⁵⁵. Buvo pritarta Suvažiavimo sumanymui ir numatyta rytojaus dieną šiam reikalui sukviesti visų partijų ir srovių atstovus. Tas susirinkimas ir įvyko 1905.X.19(XI.1) „Vilniaus žinių“ redakcijoje⁵⁶. Susirinkime buvo atstovaujama LSDP (A. Purėnas), LDP (J. Jablonskis, P. Višinskis, Vl. Pauliukonis ir kt.), nepartinė inteligentija (O. Pleirytė, K. Puida, J. Baronas ir kt.), taip pat besiformuojanti tautinių demokratų grupė (J. Basanavičius, J. Kriaučiūnas, Pr. Klimaitis, M. Davainis-Silvestraitis ir kt.). Pastaroji sudarė susirinkusiųjų daugumą. Suvažiavimo rengėjai numatė sudaryti komitetą iš įvairių partijų ir grupių atstovų. Galvota, jog kuo platesnis politinių grupuočių spektras dalyvaus Suvažiavimo rengimo darbe, tuo bus didesnis komiteto poveikis Lietuvos visuomenei⁵⁷. Tautininkų požiūriu tai turėjo būti seimas visos Lietuvos lietuvių, neskiriant partijų, luomų ir tikėjimų.

Pirmasis pasitarimas praėjo gana sėkmingai, iš esmės buvo pritarta Lietuvių suvažiavimo idėjai. Susirinkimo protokole užfiksuota, kad išrinktas Organizacinis komitetas (toliau – OK), „kuris turės sustatyti pakvietimą ant kongreso Vilniuje artimiausiam laike apsvarstymui svarbiausiųjų lietuvių tautos politiškujų šio laikotarpio dalykų“⁵⁸. Į komiteto sudėtį įėjo kun. J. Ambraziejus, J. Baronas, J. Basanavičius, F. Bortkevičienė, M. Davainis-Silvestraitis, kun. Pr. Jokūbėnas, J. Kriaučiūnas,

G. Landsbergis-Žemkalnis, G. Sapkauskaitė, kun. St. Stakelė, V. Urbonavičius, Antanas Vileišis, P. Višinskis, A. Domaševičius ir Vl. Sirutavičius. Į akis krinta, jog net 8 iš 15 OK narių buvo tautininkų grupės atstovai (kun. J. Ambraziejus, J. Basanavičius, M. Davainis-Silvestraitis, J. Kriaučiūnas, G. Landsbergis-Žemkalnis, kun. St. Stakelė, V. Urbonavičius, Antanas Vileišis)⁵⁹. Po du žmones atstovavo LDP (F. Bortkevičienė, P. Višinskis) ir LSDP (A. Domaševičius, Vl. Sirutavičius), trys likusieji – nepartiniai Vilniaus inteligentai. Pirmajame posėdyje, išskyrus tautininkus, kitoms politinėms grupuotėms atstovauta negausiai. Į šį posėdį LSDP ir LDP atstovai atvyko, kaip vėliau paaiškėjo, jų partijoms dar neapsvarsčius galimybės dalyvauti Lietuvių suvažiavime. Vienos dienos laiko tarpas nuo Suvažiavimo sumanymo buvo pernelyg trumpas, turint galvoje, kad partijų centro komitetuose buvo atstovaujama ne tik Vilniaus, bet ir kitų Lietuvos miestų bei regionų partinėms grupėms. Galbūt todėl pirmasis posėdis ir praėjo palyginti ramiai, kad LSDP ir LDP nepateikė savo partinių programų, o savo nuomonės išsakė tik pavieniai abiejų partijų nariai. Nors F. Bortkevičienė pažymi, kad jau tada išryškėjo J. Basanavičiaus noras sutelkti dėmesį į lietuvių tautos kultūrines problemas, bet, anot jos, nepaisant to, susirinkimas „pakrypo daugiau į politinę pusę“⁶⁰.

Grįždami prie OK sudėties neproporcingumo pagal partinę priklausomybę, turėtume pažymėti, jog istoriografijoje nebuvo atkreiptas dėmesys į bandymą sukurti savotišką OK centrą. Į jį paritetiniais pagrindais turėjo įeiti po du kiekvienos politinės partijos ar grupuotės atstovus. Tautiniai demokratai, partiniu požiūriu neišsiforminusi srovė, kartu su nepartiniais inteligentais* iškėlė J. Basanavičių ir J. Kriaučiūną⁶¹. LSDP turėjo atstovauti A. Domaševičius

⁵⁴F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

⁵⁵J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 6.

⁵⁶Ibidem, l. 9.

⁵⁷Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojui*, op. cit.

⁵⁸J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 9.

⁵⁹TLDP dokumentai. Protokolas, op. cit., p. 180–181.

⁶⁰F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

*Griežtos ribos tarp tautinių demokratų ir „nepartinių“ iki Didžiojo Vilniaus seimo nebuvo. Besiformuojanti tautininkų srovė stengėsi neišsiskirti ir Didžiojo Vilniaus seimo paruošiamuoju periodu vadinosi „nepartine grupe“.

⁶¹Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Židinys*, 1931, nr. 1, p. 48–49; S. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 82.

ir Vl. Sirutavičius. Sunku tiksliai nustatyti, kas buvo LDP atstovai, nes vienintelė apie tai rašiusi F. Bortkevičienė pažymi, jog į OK centrą įėjo ne po du, o po tris kiekvienos politinės grupuotės delegatus⁶². Pasak jos, iš LDP, be jos pačios, įėjo Jonas Vileišis ir P. Višinskis. Kaip matyti iš Suvažiavimo parengiamųjų posėdžių protokolų, OK centras turėjo parengti kvietimą į Suvažiavimą⁶³. Tai buvo darbinė grupė, kurios parengtą dokumentą turėjo aprobuoti ir paskelbti OK. Tačiau aplinkybės susiklostė taip, kad OK centras faktiškai iširo nė karto jam visam nesusirinkus⁶⁴.

Antrajam susirinkimui, įvykusiam 1905.X.20(XI.2), buvo pristatyti tik du „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ variantai – J. Basanavičiaus (nuo tautininkų ir nepartinių) ir P. Višinskio (nuo LDP). Socialdemokratų projekto nesulaukta. Pasak F. Bortkevičienės, į susirinkimą atvykę trys LSDP atstovai (tarp jų A. Didžiulis), išklausę Suvažiavimo projektus, pareiškė, kad politinės partijos turi savo programas ir taktiką ir atsisako jas derinti su nepartiniais⁶⁵. Taigi socialdemokratams faktiškai atsisakė dalyvauti parengiamajame darbe. Tačiau Suvažiavimo rengėjai buvo korektiški ir iki 1905.X.27(XI.9) ne kartą bandė juos prikalbėti įsitraukti į OK veiklą. OK posėdžiuose taip ir nepasirodžiusius A. Domaševičių ir Vl. Sirutavičių pakeitė naujai išrinktais nariais tiktai 1905.X.27(XI.9)⁶⁶.

Patys LSDP vadovai patvirtina, kad Lietuvių suvažiavimas socialdemokratams buvo tik atsitiktinis bendro revoliucinio sąjūdžio epizodas⁶⁷. LSDP savo veiklą grindė 1905 m. rugsėjo mėn. paskelbtu manifestu, kuriame etnopolitiniai siekiai buvo daugiau deklaratyvūs. Socialinė jų veiklos sfera negarantavo platesnių Lietuvos visuomenės sluoksnių paramos. Šiuos trūkumus reikėjo kompensuoti radikaliais šūkiiais ir revoliucinės kovos priemonėmis. Organizuojant Lietuvių suvažiavimą, LSDP nepanoro keisti rugsėjo mėn. manifeste suformuluotų taktikos principų, ir faktiškai revoliucingiausia lietuvių partija pati save eliminavo iš svarbiausios nuo pat 1863–1864 metų tautinės-politinės akcijos rengimo. Šią klaidą LSDP vadovai turėjo pripažinti praėjus vos kelioms savaitėms po pirmųjų OK posėdžių.

Taip pakrypus įvykiams, liko tik dvi politinės grupuotės, pasiryžusios vesti tarpusavio derybas – LDP ir tautiniai demokratams (jei neįskaitysime kaip LDP padalinio besikuriančios Lietuvos valstiečių sąjungos). Pastarųjų pozicijas rėmė nepartinė Vilniaus inteligentija. Krikščioniškoji demokratija buvo tik pradėjusi organizuotis, todėl Vilniaus lietuvių konfesinė inteligentija priklausė tautinių demokratų grupei (kun.

St. Stakelė, kun. J. Ambraziejus) arba nepartiniais (kun. P. Jokūbėnas, kun. J. Kukta ir kt.)

Taigi 1905.X.20(XI.2) posėdyje svarstyti buvo pateikti J. Basanavičiaus ir P. Višinskio projektai. Šių projektų tekstai neišliko, todėl preciziškai išsiaiškinti abiejų grupuočių programas neįmanoma. Tačiau aišku, jog P. Višinskio projekte buvo ryškesni politiniai ir socialiniai akcentai. Jis buvo atvirų politinių deklaracijų šalininkas ir teigė, jog lietuviai turi pasinaudoti susidariusia situacija ir išsikovoti maksimumą politinių teisių⁶⁸. J. Basanavičiaus pasiūlytas variantas buvęs pernelyg akademiškas ir nukrypęs į kultūrinius dalykus. 1905.X.20(XI.2) posėdyje nepavykus suderinti šių projektų, nutarta išrinkti 8 žmonių grupę, turėjusią parengti kompromisinį variantą. Į ją įėjo P. Višinskis, J. Basanavičius, G. Landsbergis-Žemkalnis, M. Davainis-Silvestraitis, J. Ambraziejus, J. Kriauciūnas, kun. P. Jokūbėnas ir už akių išrinktas A. Domaševičius⁶⁹. Tačiau 1905.X.21(XI.3) vėl nepavyko suderinti projektų. Tautiniai demokratai, turėdami aiškia daugumą, nenusileido. P. Višinskis sutiko padaryti kai kurias pataisas ir ši jau pataisytą variantą atiduoti galutinei J. Basanavičiaus redakcijai⁷⁰. Tačiau prastumti savo programos jam vis dėlto nepavyko.

Reikėtų pasakyti, jog šiuo palyginti labai trumpu laikotarpiu, t.y. 1905.X.19–21(XI.1–3) LDP vyko karšti debatai dėl partijos dalyvavimo OK darbe. Galutinai nuspręsti turėjo LDP Centro komitetas. Jo posėdis, matyt, įvyko 1905.X.21(XI.3) arba X.22(XI.4)*⁷¹. P. Višinskis

⁶² F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

⁶³ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 9–10.

⁶⁴ Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojui*, op. cit.

⁶⁵ F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.

⁶⁶ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 10; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Mūsų rytojui*.

⁶⁷ S. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 83; V. Kapsukas, „1905 metai Lietuvoje“, *Raštai*, t. 9, p. 443.

⁶⁸ F. Bortkevičienė, „Povilas Višinskis“, *Lietuvos ūkininkas*, 1930.XI.27, nr. 48; J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, p. 106.

⁶⁹ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 10.

⁷⁰ *Ibidem*, l. 11.

*J. Gabrys-Paršaitis ir F. Bortkevičienė nenurodo tikslios posėdžio datos, tačiau aišku, kad jis vyko pačiame „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ svarstymo įkarštyje, po to, kai J. Basanavičius ir P. Višinskis jau buvo pateikę savo projektus.

⁷¹ F. Bortkevičienė, „Neklaidinkit visuomenės“, op. cit.; J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, op. cit., 1937, nr. 3, p. 55.

pasiskakė prieš dalyvavimą Lietuvių suvažiavime, motyvuodamas tuo, jog tai bergždžias darbas, „nes tik revoliuciniu keliu galima ką pasiekti“. Toks P. Višinskio teiginys greičiau reiškė neigimą ne pačios Lietuvių suvažiavimo idėjos, bet jos realizavimo pagal tautinių demokratų pasiūlytą programą. Vis dėlto kitų LDP šulų – F. Bortkevičienės, A. Smetonos, Jono Vileišio – dėka buvo nuspręsta dalyvauti OK darbe⁷². Tai nutariant, nemažą vaidmenį suvaidino ir jaunųjų demokratų, t. y. besikuriančios Lietuvos valstiečių sąjungos lyderių – J. Gabrio-Paršaičio, E. Galvanausko, Vl. Pauliukonio ir kt. – ryžtinga pozicija⁷³.

X.10.22(XI.4) d. posėdyje pagaliau buvo priimtas „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ tekstas⁷⁴, tačiau, kaip vėliau paaiškėjo, negalutinai. Galutinė redakcija buvo patvirtinta 1905.X.27(XI.9)⁷⁵, nors esminių skirtumų tarp 1905.X.22(XI.4) ir X.27(XI.9) patvirtintų tekstų nėra. Matyt, šiuo laikotarpiu LDP stengėsi „Atsišaukimą“ padaryti radikalesnį. Nors P. Višinskiui pavyko išreikalauti, kad būtų pabrėžti kai kurie politiniai akcentai (kadangi jų nebuvo gausu, P. Višinskis nusprendė iš OK pasitraukti; į jo vietą XI.27(XII.9) buvo išrinktas kitas LDP narys Jonas Vileišis)⁷⁶, tačiau „Atsišaukime“ vyravo J. Basanavičiaus projekto teiginiai. „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ buvo paskelbtas „Vilniaus žiniuose“ 1905.X.29(XII.11)*⁷⁷, t. y. praėjus dviem dienoms po galutinio jo aprobavimo. Todėl reikėtų pažymėti, jog kaltinimai nuosaikiams liberalams ir ypač „Vilniaus žinių“ leidėjui Petru Vileišiui už delsimą išspausdinti šį kvietimą⁷⁸ neturi jokio pagrindo. Visų pirma nereikėtų užmiršti, jog „Vilniaus žinios“ dėl visuotinio spalio mėn. streiko 1905.X.15–X.24(X.28–XI.6) visai neišėjo. Be to, turint galvoje, kad galutinė „Atsišaukimo“ redakcija buvo patvirtinta X.27(XI.9), anksčiau nei X.29(XI.11) jis vargu ar galėjo pasirodyti.

Istoriografijoje tvirtinama, kad „Atsišaukimas į lietuvių tautą“ buvo parašytas neaiškiai ir ne visiems suprantamai. „Atsišaukimo“ autoriai esą net nepalietė Lietuvos reikalų, neužsiminė apie Lietuvos autonomiją⁷⁹. Vienas iš dokumento autorių – J. Kriaučiūnas – ne kartą yra nurodęs, kad rašant „Atsišaukimą“ specialiai buvo parenkamos atsargesnės formuluotės, nes bijota aštrios vietinės caro administracijos reakcijos⁸⁰. Tačiau juk net ir tokį „atsargų“ kvietimą susirinkti Lietuvos gyventojai suprato ir gyvai į jį atsiliepė.

„Atsišaukimas į lietuvių tautą“ – nuoseklus, subalansuotas politinis dokumentas. Nors ir atsižvelgta į P. Višinskio pastabas, tačiau nesunku atpažinti J. Basanavičiaus mintis ir jo stilių. Dokumente svarstomos

gana sudėtingos problemos, tačiau, kaip minėta, jis suformuluotas taip, kad būtų suprantamas visiems gyventojų sluoksniams.

Pirmiausia „Atsišaukimas“ – tai legalus kreipimasis į Lietuvos gyventojus. Todėl jo autoriai stengėsi apsidrausti prieš vietinę administraciją. Tai ir atsispindi pirmoje dokumento pastraipoje, kur jo pasirodymas tiesiogiai siejamas su spalio 17 d. manifestu, suteikiančiu lietuviams „šiek tiek lengvesnes politiško gyvenimo sąlygas“, sulyginančiu „mus maždaug eilioje kitų kultūriškų tautų“, leidžiančiu „mums patiems, nors iš dalies, viešai apie savo krašto reikalus rūpintis ir dalyvauti bendruose visos rusų viešpatystės dalykuose“⁷². Tai gana sėkmingas „Atsišaukimo“ ir būsimo suvažiavimo legalumo pagrindimas, nes po spalio 17 d. manifesto vietinė administracija, nežinodama šio manifesto taikymo galimybių, dar nesugebėjo laisvai interpretuoti politinių laisvių apribojimo ar toleravimo kiekvienu konkrečiu atveju. Juolab kad Vilniuje tuo metu vyko daug mitingų, demonstracijų, pasitarimų, konferencijų⁷³. Todėl šis gana kukliai organizatorių vadintas „lietuvių susirinkimas“ vietinei valdžiai negalėjo atrodyti grėsmingas. Be to, „Atsišaukimo“ autoriai puikiai išnaudojo situaciją, deklaruodami savo pasirengimą dalyvauti reformuojamose Rusijos institucijose.

Diplomatiška, naujais įstatymais besiremianti dokumento įžanga leido toliau dėstyti naujus abstrakčius teiginius: gana miglotai kalbama apie „prikėlimą Lietuvos iš miego“, būtinumą susitelkti visai tautai,

⁷² J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *ibidem*, p. 55.

⁷³ S. Kairys, *Tau, Lietuva*, p. 83.

⁷⁴ J. Basanavičius/, „Vilniaus seimo medžiaga“, *op. cit.*, l. 11.

⁷⁵ *Ibidem*, l. 11–12.

⁷⁶ *Ibidem*, l. 14.

*Žr. priedą Nr. 1.

⁷⁷ „Atsišaukimas į lietuvių tautą. Lietuviai ir lietuvės!“, *Vilniaus žinios*, 1905.X.29(XI.11), nr. 254.

⁷⁸ J. Gabrys, „Didysis Vilniaus seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, *op. cit.*, 1937, nr. 3, p. 55.

⁷⁹ P. Višinskis, „Pirmutinis Didysis Lietuvių Susivažiavimas Vilniuje“, *op. cit.*, p. 3; P. Rušackas, *Didysis Vilniaus Seimas. 1905–1930*, K., 1930, p. 17, 19; A. Sprindis, *Povilas Višinskis*, p. 272 ir kt. veik.

⁸⁰ J. Gabrys / J. Gabrys-Paršaitis/, „Didysis Vilniaus Seimas“, *Lietuva*, 1926.I.7, nr. 4; J. Kriaučiūnas, „Didijj Vilniaus Seimą atsiminus. 25 metų sukakties proga“, *op. cit.*

⁸¹ „Atsišaukimas į lietuvių tautą“, *op. cit.*

⁸² Pr. Klimaitis, „Kas dėjosi Lietuvoj 1905 metų lapkričio mėn.“, *op. cit.*; J. Jurginis, *1905 metų revoliucijos įvykiai Vilniuje*, p. 65–80.

kviečiama spręsti tautai iškilusias „skaitlingas užduotis“⁸³. Toliau nuosekliai pereinama prie teiginių, nusakančių politines OK ir apskritai lietuvių tautos aspiracijas. Tiesa, ir čia nuosaikumą persveria atviros politinės minties apraiškas. Apie politinius lietuvių tikslus tiksliai užsiminta, bet ši užuomina gana reikšminga: „/.../ politinis tautos idealas, prie kurio mums ateityje žengti pridera, yra tolimas ir ne visiems mūsų tautiečiams aiškus; pagaliao ir keliai, kuriais mums, kaip tautai, reikės eiti, kaip arčiausiame laike, taip ir tolimesnėje ateityje, nėra dar visų bendrai (pabraukta mano – E. M.) paskirta“⁸⁴. Po to jau tiesiai sakoma, jog visi lietuviai kviečiami apsvarstyti Lietuvos politinę padėtį. Šiuos pareiškimus spalio 17 d. manifesto kontekste taip pat buvo galima traktuoti kaip neperžengiančius įstatymo ribų, t. y. kaip konkrečius veiksmus, galinčius paspartinti kai kurių pilietinių ir politinių teisių įgyvendinimą. Samprotavimai apie „politinį tautos idealą“⁸⁵ ir kelius jam pasiekti buvo abstraktūs ir interpretuoti juos buvo galima labai įvairiai. Politiškai susipratusiems tai, be abejo, buvo tiesioginė užuomina, kad bus svarstomi Lietuvos valstybės atkūrimo klausimai, į tai nukreiptų veiksmų strategija ir taktika.

„Atsišaukimo“ autoriai gana nuosekliai ir argumentuotai pagrindžia būtinybę sušaukti tautos susirinkimą. Teiginys, jog Vilniaus lietuvių komitetas neturi įgaliojimų veikti tautos vardu, yra aliuzija į tai, kad šis Suvažiavimas tokius įgaliojimus jau turės. Galimas ir tolesnis šių formuluočių interpretavimas: bus išrinktas organas, kuriam galbūt irgi bus suteikti tokie įgaliojimai. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad į Suvažiavimą kviečiama atvykti kuo daugiau Lietuvos žmonių: iš visų valsčių ir parapijų nors po vieną asmenį, taip pat v i s u s inteligentus ir „visus tuos, kurie prie lietuvių pripažįsta, neskiriant lyties, luomų ir politiško pažvalgo“⁸⁶. Taigi siūloma atvykti visiems lietuviams save identifikuojantiems. Tai, kad pripažįstamos visų luomų lygios teisės dalyvauti Suvažiavime, gana reikšmingas faktas: juk kartu pripažįstama lietuviams save laikančių lenkiškai kalbančių Lietuvos dvarininkų teisė reikšti savo aspiracijas lietuvių politinėje struktūroje. Kitas dalykas, kad atskirai į juos šiuo reikalu nesikreipta.

„Atsišaukimas“ – tai ir viršpartinis dokumentas. Jame nėra žodžio nerasime apie partikuliarinius, t. y. kokios nors partijos ar visuomenės grupės tikslus. Tai dokumentas, apeliuojantis į pilietinius jausmus, kartu ir į moralinę kiekvieno lietuvių atsakomybę.

Jau vien šio pilietinio imperatyvo formulavimas rodo, kad Suvažiavimo organizatoriai neabejojo, kad yra visos prielaidos pilietinei

visuomenei kurti. Būtina pridurti, kad OK vyravo „Vilniaus žinių“ grupuotės atstovai, bene ryškiausiai išreiškę „tautos vienybės“ idėjas⁸⁷. Todėl faktinė padėtis, t. y. tautinių demokratų bandymas sutelkti tautą, suponavo jų, kaip to momento nacionalinio judėjimo lyderių, statusą.

„Atsišaukimo“ pabaigoje pateikta Suvažiavimo programa buvo dar nuosaikesnė negu pats dokumentas. Matyt, OK numanė, kad vietinė administracija didžiausią dėmesį kaip tik skirs Suvažiavimo darbotvarkėi. Iš esmės visi darbotvarkės klausimai neperžengė spalio 17 d. manifeste išdėstytų leistinos politinės veiklos ribų. 1 ir 2 punktai* skirti politinei situacijai svarstyti ir rinkimams į Dūmą, t. y. klausimams, kuriuos Rusijos visuomenė atvirai svarstė nuo pat 1905 m. pradžios. Toliau (3, 4, 5 ir 6 punktai) numatomi gvildinti vietinės savivaldos reikalai. Tai irgi negalėjo būti uždrausta. Rusijos žemietijų ir miestų atstovų suvažiavimai, taip pat kiti forumai šias problemas nagrinėjo dar 1904 m. pabaigoje–1905 m. pradžioje. Didesnę baimę caro administracijai galėjo kelti nebent „Lietuvos luomų ir tautų klausimas“. Šio punkto interpretavimo galimybės buvo gana plačios, nes į jį galėjo tilpti ne tik etnokultūrinių ir etnosocialinių tendencijų, bet ir lietuvių, baltarusių bei Lietuvos lenkų politinio integravimosi galimybių aptarimas.

„Atsišaukimas į lietuvių tautą“ buvo tautinių demokratų ir LDP kompromiso vardan tautinių interesų rezultatas. Šios dvi politinės jėgos konfrontavo tiktai dėl taktikos. Abiejų artimiausias tikslas buvo Lietuvos autonomijos Rusijos sudėtyje iškovojimas. Skyrėsi tik kovos priemonės. LDP, jau „Atsišaukime“ reikalavusi deklaruoti svarbiausius politinius momentus, neatsižvelgė į galimas politines perversijas visoje Rusijos imperijoje. Todėl galima teigti, jog šis „konfliktas“ išėjo į naudą: visų pirma tautiniai demokratai J. Basanavičiaus dėka pasiekė, kad LDP nepasitrauktų iš OK veiklos**, o LDP savo ruožtu šiai veiklai suteikė ryškesnių politinių akcentų.

⁸³ „Atsišaukimas į lietuvių tautą“, op. cit.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ R. Miknys, E. Motieka, TLDP, p. 93–97.

*Žr. priedą Nr. 1.

**Šios tendencijos LDP veikloje pasireiškė ir paskelbus „Atsišaukimą į lietuvių tautą“ (žr. Pr. Klimaitis, Didysis Vilniaus seimas, *Mūsų rytojūs*, op. cit.; L. Gira, Didysis Vilniaus seimas, *Lietuvos aidas*, 1917.IX.22, nr. 6).

Kai kurie buvę tautiniai demokratai, vertinę LDP veiklą Suvažiavimo rengimo metu kaip sabotажą⁸⁸, užmiršta, kad pats OK, faktiškai vadovaujamas tautinių demokratų, artėjant Suvažiavimui, pamažu evoliucionavo LDP programos link. Nors į akis krinta, kad ši evoliucija vyko be didesnio LDP narių (F. Bortkevičienės ir Jono Vileišio) kišimosi. Todėl peršasi išvada, kad OK radikalejimą nulėmė ne tik laipsniškas LDP pasiūlytos programos priėmimas, bet, svarbiausia, tautinių demokratų sugebėjimas orientuotis bendroje Rusijos ir Lietuvos politinėje situacijoje. 1905 m. spalio–lapkričio mėn. dėl visuotinių neramumų ir vietinės carinės administracijos dezorganizacijos susidarė sąlygos suaktyvinti politinį veikimą. Tai garantavo ir spalio 17(30) d. manifestas. Tačiau bet kuriuo momentu buvo galima tikėtis totalinių carinės administracijos represijų. Tautiniai demokratai – OK pirmininkas J. Basanavičius ir „Vilniaus žinių“ leidejas bei stambus pramonininkas Petras Vileišis – dėl savo visuomeninės padėties palaikę gana glaudžius ryšius su vietiniais caro pareigūnais, reikia manyti, disponavo ir išsamia informacija apie eventualius carinės politikos pasikeitimus imperijos centre ir Lietuvoje. Lietuvių suvažiavimo OK, veikęs revoliucinių neramumų apimtame Vilniuje, negalėjo nekreipti dėmesio į šiuos orientyrus, nes nebuvo aišku, kokia bus padėtis Suvažiavimo dieną. „Vilniaus žinios“, neoficialus, bet faktinis tautinių demokratų organas, tapęs Lietuvių suvažiavimo rengimo informaciniu centru, taip pat radikalėjo pamažu. Dar spalio mėn. pradžioje gana subtiliai iškeltas autonomijos klausimas („Vilniaus žinios“, 1905, nr. 247) 1905 m. spalio mėn. pabaigoje–lapkričio mėn. pradžioje buvo nagrinėjamas vis aktyviau (žr. „Vilniaus žinios“, 1905, nr. 254 ir kt.).

Todėl istoriografijoje susiformavęs teiginys, kad J. Basanavičius ketinęs sušaukti neva kažką panašaus į išplėstinį Lietuvių mokslo draugijos (toliau – LMD) suvažiavimą⁸⁹, priskirtinas greičiau prie istoriografinių mitų. Jei paseksime taip samprotavusių tuometines visuomenine pozicijas, pastebėsime, jog tai kairiųjų partijų – LSDP (St. Kairys, M. Biržiška⁹⁰) ir LDP (F. Bortkevičienė) – atstovai, OK veiklos pradinio periodu buvę opozicijoje tautiniams demokratams. Šiuo požiūriu arčiau tiesos yra autoriai, apibūdinę tautininkų programą tik kaip kultūrinę⁹¹. Jau minėjome, kad kultūriniai tautinių demokratų programos momentai OK veiklos pradžioje buvo deklaruojami taktiniais sumetimais. Pati Lietuvių suvažiavimo idėja to meto sąlygomis savaime jau turėjo ne tik politinę formą, bet ir turinį. Lietuvių mokslo draugijai įkurti realūs žingsniai buvo žengti dar 1905 m. rugsėjo mėn. pra-

sidėjusiuose lietuvių mokslinės inteligentijos susibūrimuose. J. Basanavičiui puoselejant Lietuvių suvažiavimo idėją, jau buvo sukurtas penkių žmonių komitetas LMD įstatymams parengti⁹². J. Basanavičiaus poziciją gerai iliustruoja jo straipsnis, išspausdintas „Vilniaus žiniuose“ 1905.XI.9(22), kur siūloma LMD steigiamąjį susirinkimą surengti „per lietuvių suvažiavimą Vilniuje“⁹³. Taigi šios dvi akcijos aiškiai skiriamos. Matyt, J. Basanavičiaus programoje buvę kai kurie akademiniai momentai, teorinis lietuvių tautos kultūrinių ir politinių aspiracijų pagrindimas to meto revoliucinėmis aplinkybėmis daugeliui buvo nesu-prantami.

Tautinių demokratų pozicijos OK sustiprėjo jau 1905.X.20(XI.2), kai OK pirmininku buvo išrinktas J. Basanavičius, o sekretoriumi – J. Kriaučiūnas. Galutinai atsisakius dalyvauti OK darbe Vl. Sirutavičiui ir A. Domaševičiui, vietoj jų 1905.X.27(XI.9) buvo išrinkti Petras Vileišis ir kun. J. Kukta⁹⁴. Taigi iš 15 OK narių 13 priklausė tautinių demokratų ir nepartinių stovyklai. Tačiau diktato kitoms politinėms grupuotėms (LDP, LVS) nebuvo. Organizaciniame darbe dalyvavo ir neįeinantieji į OK sudėtį. Į jo posėdžius susirinkdavo faktiškai visa Vilniaus lietuvių inteligentija ir juose pareikšti savo nuomonę galėjo kiekvienas pagedaujantis. Taip pat ir posėdžių protokolus pasirašydavo ne tik OK nariai, bet ir visi dalyvavusieji⁹⁵. OK veikloje aktyviai dalyvavo LDP nariai A. Smetona, K. Okuličius, J. Jablonskis, besikuriančios LVS atstovai Vl. Pauliukonis, J. Gabrys-Paršaitis, Pr. Paršaitis, L. Gira, Pr. Butkus, tautiniai demokratai E. Vileišienė, T. Kašuba, G. Landsbergis-Žemkalnis, S. Gimbutaitė, K. Strazdas ir taktiniais sumetimais į OK atsisakę

⁸⁸ J. Kriaučiūnas, „Didžiojo Vilniaus seimo 1905 m. genezis“, op. cit.; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus seimas“, *Mūsų rytojūs*.

⁸⁹ F. Bortkevičienė, „Povilas Višinskis“, op. cit. ir kt.; J. Būtėnas, *Povilas Višinskis*, p. 106; K. M. /?/, „Didysis Vilniaus seimas“, *Socialdemokratas*, 1925.XII.3, nr. 47 ir kt.

⁹⁰ B-ka M. /M. Biržiška/, „Didysis Vilniaus seimas“, op. cit., p. 694; J. Kaminskas /S. Kairys/, „Didysis Vilniaus seimas“, *Darbas*, 1955, nr. 4, p. 19.

⁹¹ A. Smetona, „Vilniaus seimą atsiminus“, op. cit.; A. Sprindis, *Povilas Višinskis*, p. 272.

⁹² J. Jurginis, „Lietuvių Mokslo Draugija“, *Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, V., 1975, p. 35.

⁹³ J. Basanavičius, „Apie „Lietuvių Mokslo Draugiją“, *Vilniaus žinios*, 1905.XI.9(22), nr. 263.

⁹⁴ J. Basanavičius, „Vilniaus seimo medžiaga“, op. cit., l. 12.

⁹⁵ *Ibidem*, l. 9–24; O. Pleirytė-Puidienė, „Apie Didįjį Vilniaus seimą“, op. cit.

įeiti D. Malinauskas, prijautę tautiniams demokratams J. Kaunas ir O. Pleirytė, taip pat K. Puida, J. Viskantas, P. Rimša, K. Stiklius, K. Ulianskis, E. Kasperskaitė, kun. V. Mironas, kun. P. Jokūbėnas, J. Baltrušaitis ir kiti, iš viso daugiau nei 50 asmenų.

M. Römerio teigimu, OK sudėtis „neatitiko laiko reikalavimų“, nes jame susitelkė „saikingi“ elementai politiniu požiūriu ir nacionalistiniai visuomeniniu /.../“⁹⁶. St. Kairys taip pat pažymi, kad OK buvo nemažai „atsitiktinių“ žmonių⁹⁷. Tačiau žinant neigiamą LSDP ir kiek švelnesnį LDP požiūrį į Lietuvių suvažiavimą jo organizavimo pradžioje, aišku, kad OK sudėtis kaip tik atspindėjo politinių jėgų požiūrį į Lietuvių seimo perspektyvos realumą. OK veikla iš esmės buvo tautinių demokratų puoselėtų „tautos vienybės“ idėjų išraiška. Jau vien šiuo požiūriu tai buvo politinė akcija. Taigi jau pirmosiomis OK veiklos dienomis buvo sudaryta lietuvių politinių grupuočių koalicija. Į ją įėjo LDP, LMS ir besiformuojanti LVS, partiniu požiūriu dar neįsiforminę tautiniai demokratai, taip pat nepartinė inteligentija. Vis dėlto visų lietuvių politinių jėgų suvienyti nepavyko: į koaliciją kol kas neįėjo LSDP, o konfesinė inteligentija savo nuostatas dar tik derino tarpusavyje ir su katalikų bažnyčios vyresnybe. Tiesa, atskiri jos atstovai priklausė tautiniams demokratams arba įsitraukė į Lietuvių suvažiavimo organizavimą neatstovaudami jokiai politinei grupei.

3. Memorandumas Rusijos vyriausybei

Memorandumo parengimas. LDP ir LVS pradėjęs aktyvią propagandą Lietuvos kaime, tautiniai demokratai Suvažiavimo idėjai skleisti labai sumaniai panaudojo savo dienraštį „Vilniaus žinios“. Po „Atsišaukimo į lietuvių tautą“ paskelbimo laikraštyje vis dažniau buvo paliečiamas Lietuvos autonomijos klausimas⁹⁸.

Memorandumas grafui S. J. Vitei buvo svarstomas net trijų OK posėdžių metu. 1905.X.31(XI.13) posėdyje J. Basanavičius pasiūlė nusiųsti į Peterburgą deklaraciją pranešti „/.../ priderančiai vyresnybei pašaliniu keliu, kad įvedant Lenkijoje autonomiją, Suvalkų gubernijos lietuviškoji dalis būtų išskirta iš dabartinės Lenkijos ribų ir priskirta prie Lietuvos, duodant jai tokią pat autonomiją, kaip visai Lietuvai /.../“⁹⁹. Kaip matome, Suvalkų gubernijos klausimo sprendimas panaudojamas kaip pretekstas iškelti visos Lietuvos autonomijos reikalavimą. OK pritarus